

6.

E vidéken korona birtokok voltak. — A kunok ide érkezése s a mongolok elől menekülése. — A kun települők nem férnek össze a magyarokkal, — de a király szívesen fogadja őket. — A mongolok és kunok diühöngéseik. — A vidékbeli lakosság és nemesség veszedelme. — A tatár seregek vidékünkön egyesülnek. — A bűvő-helyek nem adnak menekülést. — Perg és Egres sorsa. — Helyi mondák és elnevezések a tatár-járásról. — Az ország szomorú sorsa s pusztulása. — A mongolok elköltözése. — Nyomukban az éhség, sáska és végső nyomorúság lépnek. — Béla helyreállítja országát. — A kunok emlékei határunkban és a vidéken. — A visszatelepített kunok itt alkalmas helyet találtak, de vadságukból igen lassan léptek ki.

E hely és vidék azonban inkább természeti gazdagságáért lehetett becses a Csákok előtt, mintsem kulturájáért és sűrű népességeért, mely utóbbikkal nem igen dicsekedhetett. A népesség gyér voltára mutatnak az 1138. és 1237. fentebb hivatolt oklevelek adatai, melyekben a kevés számú lakosság községenként és névszerint elősoroltatik. De mutatják azt e korból való templomaink, melyek, mint ásatásaink alkalmával kitűnt, valamennyien csekély számú hívekre voltak építve és a templomok körül fekvő sírok szegénysége, melyekben a csontvázakon kívül ékszerek, fém tárgyak és pénzek csak nagy ritkán találtattak. Így történhetett, hogy mikor ép' ez

időben a kunok Kuthen királyuk alatt | 1239 hazánkba érkeztek, IV. Béla, ki nemrég lépett elhalt atyja trónjára, egy részöket e gyér népességű vidékre telepíté le, a mi egyszersmind újra azt is tanusítja, hogy a Körös-Maros közén még mindig nagy kiterjedésű királyi birtokok állottak fen, melyek egyes nemzetségek és családok közt mindedig nem voltak kiosztva.

Az új vendégek — kumanok, turkomanok, az orosz íróknál palovczok — nem voltak egészen ismeretlenek az akkori magyarok előtt, mert hiszen hazánk délkeleti részét régóta háborgatták betöréseikkel, egy részök II. István és Sz. László királyunk idejében le is telepítették már alföldünkre s a künmaradottakkal, keresztvén hitre térítésök érdekében, Béla és küldöttei elég gyakran érintkeztek. Volt is valami hasonlóság e vándor nép és a magyarok között: habár a fajrokonság be nem bizonyítható, a nyelvi különbség pedig minden kétségen felül áll. A történeti kapcsolat és hasonlóság a két nép közt onnét eredt, hogy mindkét nép huzamosabban élt Kipcsákn, az Etel és Uzu, vagyis a Volga és Dnieper közti termékeny és roppant kiterjedésű térségen, hová mindketten keletről, Ázsiából jöttek s hol hosszú időn keresztül több beköltözött népekkel együtt éltek a tartomány ősi lakosai társaságában, kik törökök voltak.¹

¹ A török névnek a régi íróknál igen széles értelme volt. Az orosz évkönyv-írók Kipcsáknak nemcsak ők — hanem beköltözött népeit is turk-oknak hívják. A keleti császárság írói, míg a törököket persáknak írták, az alatt a magyarokat törököknek nevezték s e név alá bevonták a szlávokat, oroszokat és khazárokat is, annak bizonyosságára, hogy hajdan a népeket nem nyelvök szerint különböztették meg egymástól, a mint hogy a scytha, hun és

Miként a magyarokat századokkal korábban e tartomány ős lakói közé tartozó pecsenegek: úgy a kunokat is tovább űzték innét a hódító mongolok, kik most rettenetes pusztítást követve el Oroszországban, Batu khán vezérlete alatt Európa meghódítására indultak. Magok a mongolok, az uralkodó és állam alkotó nép, aránylag nem voltak nagy számmal, de táborukban voltak a legyőzött népek százezrei. Szerencsések voltak rövid idő alatt több nagy hadvezért számítani uralkodóik közé, kiknek egyike Temudcsin (Tamerlán), ki hadjárataiban Csengisz (= hatalmas) nevet vett fel, legyőzte Oroszországot, Khínát, Bokharát, Persiát, Samarkandot s Ázsiának nagyobb részét, ide értve a tatárokat is. Halála után Ogataj lett a fő-khán, ki a hódítások foly- | 1228. tatása végett több seregbe osztá 1½ millió főre menő hadseregét, mely seregek egyikének élén állott a már említett Batu, ki elől, mint fergeteg elől, futottak a megriadt kunok.¹

Béla király tehát nagy szíveséggel fogadta a földönfutó Kuthent és népét s ennek számára, mint említők, az ország legtermékenyebb síkságát mutatta ki lakóhelyül, hol épen szomszédságban estek száz évvel korábban telepített fajrokonai. Azonban egy fél vad ember tömeg, minő a kun volt, mely törvényt, erkölcsöt és tisztességet — keresztyn értelemben — nem ismert, melynek nomád életmódja merő ellentétben állott a már polgárisult magyar népevel, a dolog természete szerint

kun nevek alá is külön nyelvű népeket foglaltak be egészen úgy, miként ma nálunk a hazafias tót és német magát magyarnak vallja.

¹ Bővebben Hammer-Purgstall, Geschichte der goldenen Horde (jó részben perzsa, arab, török és európai egykorú források után).

nem férhetett össze a benszülött lakossággal. A kunok méneseiket és barom csordáikat legeltették a magyarok megművelt földjein, elhordták és rongálták ezek ültetvényeit, „a szegények leányaival gyalázatosan bántak”,¹ de nem kimélték az urakat sem. E nyers kicsapongások hatását fokozta a kunok idegen nyelve is, melyet a magyar nem értett s e miatt az egymással való összesimulás meg volt nehezítve.

Béla királynak azonban nagy szüksége volt a harczias jövevényekre, nemcsak a rakonczátlan

5. sz. A tatárok betörése.

főurak s az ezek által demoralizált nemzetre való tekintetből, hanem különösen a miatt, mert a kunok után a tatárok jöttek, a hogy a nép a mongolokat nevezé, kik t. i. harczias és eszes főnökeiknek, ezek közt az öreg Szubutajnak, Dsenkiszkán diadalmas vezértársának, parancsnoksága alatt csakhamar előzölötték Kelet-Európát, megsemmisítettek minden ellenállást, mely útjokban felmerült s négy nagy hadoszlop-

¹ Rogerius, Carm. miserab.

ban betörve hazánkba, a király seregét, mely felett mind felszerelés, mind hadászati belátás és katonai erények dolgában túlsúlyban voltak, Muhinál széttiporták, miután csaknem egyidejűleg Erdélyt is elfoglalták, s ezzel az elkorcsosult magyarok hazájának teljesen uraivá lettek s itt soha sem képzelt kegyetlenséggel dühöngöttek. Velük versenyezve együtt pusztítottak és gyilkoltak a kunok is, a miatt bőszerűen fel ellenünk, hogy mikor éppen a tatárok ellen akartak volna indulni, a magyarok Béla táborában levő királyukat, Kuthent, családostul leölték, arra a hitvány gyanúra, mintha t. i. ez és népe a tatárokkal a magyarok megrontására egyetértett volna.

Roger, egykorú történetíró, váradi püspökségi főesperes, beszéli el, hogy Bulzo (Bulcsu) csanádi püspök és az e vidéki nemesség is mily veszedelembé esett e miatt. A püspök nevezetesen és nevezett társai, ezek közt „Miklós, fiával Bórral és sok nemessel együtt, midőn nejeiket, fiaikat, leányaikat és családjaikat a felvidékre vitték, hogy a király seregéhez sietve csatlakozzanak, a velők szembejövő kunokkal kemény harczba bocsátkoztak, s minthogy ezeknek ellent nem állhattak, csaknem mindnyájan kard élére hanyattak“. Maga a betegeskedő püspök azonban kocsjá fenekén meghúzva magát, szerencsésen elhajtattott s kiszabadult a veszedelemből.¹ Hogy itt a környékünkbeli nemesség veszedelméről van szó, abból is kitünik, hogy a nevezett Bór családja a Csongrádmezgyében (Ányás, Illésmonostor, Szeg, Szer, Tömörkény) birtokos Szeri Pósa nem-

¹ Rogerius, Carmen miserab. Endlichernél 271—272. l.

zetséghez tartozott,¹ melyből Bánk bán is eredt.²

A nagyobb romlást, a teljes elpusztulást azonban a mongolok hozták e vidékre is. Ezek bal szárnya, mely Kadán vezérlete alatt Erdélyen keresztül tört az országba, április közepén | 1241 már Váradot özönlé el, melynek falait hajító gépeivel szétzúzta s népét legyilkolta. A tatárok a nők egy részét a templomokba vonszolták, ott megfertőztették, a mi értékes tárgyat előkeríthettek, azt magukkal vitték, azután pedig Tamásda, Ágya és Gyula felé vonultak el, a nagy tömegekben összegyülekezett lakosságot csellel és erőszakkal megejtve és irgalom nélkül felkonczolva. — Ugyan ez időben egy másik mongol sereg Búdzig khán alatt a Bánságot feldúlva közelített felénk s Csanádot csakhamar elfoglalta és elrontotta. A két nagy tatár sereg vidékünkön, mely Gyula és Csanád közé esik, adott kezet egymásnak, s e kézfogás alatt jóformán megsemmisült minden emberi élet e vidéken, Igen valószínű, hogy a határunkon levő nádasok és rétségek csak kis mértékben szolgáltathattak oltalmat a menekülő lakosságnak: mert az egész hadjárat története azt tanítja, hogy a mongolok nemcsak kitünően értették a vizen járást, hanem ravaszságban, hadi fortélyban és kitartásban is fölülmulták a magyarokat, úgy hogy ezek, mint juhok a vágóhídra, maguktól belementek az eszesebb és erősebb ellenség törébe. Különben is téli időben az ilyen buvóhely mit sem ér: mert ha a farkasok-

¹ Wertner, Magy. nemz. I. 118—120. (Talán e birtokos nemzetség nevét őrzi a mi Bor-halmunk, a vásárhelyi réten.)

² Bécsi képes krón. 77. fejt.

tól és az élelmezés nehézségétől eltekintünk is, télen a mi éghajlatunk alatt lehetetlen tüzelés nélkül megmaradni, a mi által pedig a legfőkélyre-
esőbb hely is el van árulva; másfelől a vizek is befagynak s a jég hátán a legjobb buvóhelyek is könnyen megközelíthetőkké válnak. Mikor a vidék már el volt pusztítva, a tatárok Perg (ma Kaszaper, régen Kasza-Perek, jelentékeny város) alá szállottak, hova 70 falu népessége futott össze s a helyet megerősítette: de a tatárok hirtelen meglepték ezt, felgyújtották s a benszorultakat ép' úgy, mint a kívül levőket, kor- és nemkülönbség nélkül leöldösték. Hasonló sorsa lett a fentebb említett egresi monostornak, melynek várszerű falai közt a ciszterczi rendűek éltek, de most a vidék menekültjei, nemes urak, asszonyok és „pánczélos vitézek“ is oltalmat találtak. A tatárok azonban követ szóró gépeikkel szétördelték a monostor falait, mikor is a benszorult népség arra az ígéretre, hogy élete meg fog hagyatni, meghódolt. De a tatárok nem tartották meg adott szavakat s a benszorultakat leöldösték, „kivéve néhány barátot, kit kedvök volt elbocsátani s néhány úrnőt és igen szép leányt, kiket magok számára megtartottak“.¹

Minden valószínűség szerint a peregi és egresi vérmezőkön konczoltattak fel a határunkbeli birtokos nemesség családai is, mert magok a nemes urak jobbra a király táborában voltak s nagyobb részük ott vérzett el, a Sajó mellett.² Június

¹ Rogerius id. m. XXXVII. és Thuróczi Krónikája, Fessler, Geschichte der Ungern. II., II. 533.

² A tatárjárás korához nálunk több helyi monda fűződik. Így Lichner (Vásárhelyi Közl. 1888. 15. sz.) említi, hogy a Veres-halom-nak (másképp: Apró-halom), vagyis annak a hét dombnak, mely a vásárhelyi pusztá

végére a tatárok már az egész országot széltire-hosszára feldúlták és pusztasággá változtatták. Csak nehány, a természet által is különösen megerősített vár tarthatta magát meg dühök ellenében, minők azonban a mi környékünkön nem voltak.

Végre a bűvőhelyeken meghúzódott gyér népség is előjött az éhség, a meghunyászkodás és a nekik vetett csel következtében: de mikor az aratást elvégezte s megmaradt vagyonkáját és szép nőit a tatároknak kiszolgáltatta, akkor aztán ezek tervszerűen, községenként lemészárolták azt. Az ingó és ingatlan vagyont azonban megkímélték a szörnyetegek, mert eredetileg azzal a szándékkal jöttek, hogy feleségeikkel, gyermekeikkel és igen nagy számú barmaikkal együtt a meghódított területen fognak letelepedni, egy telet pedig minden esetre itt töltenek. Falvaink és városaink egy része tehát akkor puszt-

közepén, a mágocs-orosházi út mentén található, eredetileg „Veres-halom“ lett volna a neve, még pedig azon okból, hogy azok a tatárok által leölt orosháziak holttesteit takarják, melyeket ide a vásárhelyiek temettek el. Varga tanár azonban 1895. nyarán kérésre megvizsgálta e halmokat s közülök hármát megásatván, ezeket természetes képződésűeknek találta, úgy hogy e szerint biztosra vehetjük, hogy e halmok alatt a tatárok áldozatai nem fekszenek s hogy a Veres-halom továbbra is megmaradhat Veres-halom-nak. — A másik rege Batidáról szól s azt állítja, hogy az eredetileg Batu-hida volt s úgy keletkezett, hogy „midőn már a meghódított országrész szervezéséhez hozzá fogtak a mongolok s azt a tamarik-ra (?) vagy kerületekre osztották, Batu — a királyi pecsétekkel megerősített hamis levelekkel rejtekeikből előcsalt lakosokat, kik a vásárhelyi Nagy-rétből is kijöttek, felkaszabolgatván, azon időben görzsei, most pedig vásárhelyi rétből eső éren s most is róla nevezett Baterén (Batu éren) holt-

tulhatott el, mikor a tatárok hazánkból váratlanul eltakarodtak, részint ezek keze által az elvonuláskor felgyújtva, részint a gondviseletlenség miatt, melyre az üres és gazdátlan, különben is hitvány anyagból készült házak, kitéve az időjárás, a szomszédok, barangoló bujdosók és tolvajok bántalmainak, — jutottak.

Batu khán ugyanis arra a hírre, hogy a főkhán, Ogotaj, otthon meghalt, egy évi pusztítás után visszarendelte népét szerencsétlen hazánkból s a megmaradt csekély lakosság elő mert bújni rejtekhelyeiből.

Szomorú tekintete volt az egész országnak. „Az egyházak tornyai vezették a bujdosókat helységről helysére, a néptelen és üres földön. Az utakat és ösvényeket a fű és burján fölverte, elenyésztek.“ Néha 10—15 napig kellett menni,

testekből (néprege) csináltatott hidat egy szigetre, mely sziget most is Bati d á n a k vagy Batu hídjának nevezetik. (B.-Pesti Visszhang. 1856. 223. Matók Bélától. Lényegileg egyezik a Csók Mózes és Sós János városi jegyzők által írásba foglalt hagyománnyal. L. ezektől a város leírását Vlt. 1852. 1376. és 1864. 292.) Egy tekintetre látszik, hogy ez nem hagyomány, sem néprege, hanem literátus emberek mesterséges találmánya, u. n. szójáték, minőben az embereknek minden időben kedvök tölt s mely egészen ártatlan is volna, ha, mint jelen esetben is, történeti adatok koholásával nem állana kapcsolatban. Ugyanis, a fentebbiekből kitűnik, hogy e vidéket más tatár khán dulta fel és nem Batu; utóbbik Sajótól a Duna felé tártott s a Duna mentén is takarodott ki az országból, következetesen a tatárok azon szokásához, hogy a mely vidéket egyik seregök már kiélt és elpusztított, arra másik sereget nem vezettek. Batida és Batere nevei megfejtése végett pedig egészen másfelé kell fordulnunk, a mint később tüzetesen látni fogjuk.

míg emberrel találkozott valaki. A városban és falvakban a megöltek csontjai heverték. S a mint az emberek — egymástól is félve s még mindig a tatárok visszajöttétől rettegve — előbújtak, nyomukban következett az éhség. A vetetlen maradt földek nem nyújtottak eleséget. Az emberek kutyát, macskát ettek, sőt, hír szerint, még emberhúst is árultak nyílt piacon. A farkasok is hihetetlen módon elszaporodtak, úgy hogy egyenesen berohantak a házakba s marczangolták azok nyomorult lakóit. Ily módon egész nemzetségek veszttek ki, a falvak elpusztultak, a földek gazdátlanul heverték. a törvénykezés, igazságszolgáltatás megakadt. S mintha mindez még nem lett volna elég, a következő évben sáskák lepték el az országot s az éhhalál ismét pusztítani kezdett „Az emberek, olyan urak is, mint a Csákok, Hunt-Páznánok, jószágaikat voltak kénytelenek eladni s a szükség oly nagy volt, hogy országosan, nyílt rendeletben el kellett ismerni, hogy az ilyféle eladásokat — minden családi kötelék, jog félretételével — senkinek sem szabad megbontani. Krisztus születése óta, mondák Ausztriában, nem volt még országban oly csapás, oly nyomorúság, mint Magyarországon a magyarok bűnei miatt.“¹

Hogy a Csák nemzetség, mely vidékünkön is birtokos volt, ily sorsra jutott, ez egyik bizonyosága annak, hogy a tatárjárás alatt környékünk is elpusztult, a mi különben már a fentebbiekből is következik. A vidékünkön létezett nagy szamu falvak ekkor semmisültek meg, még pedig jó részt végleg és teljesen, annyira, hogy jó részének neve is elveszett a hagyományból, úgy hogy

¹ Pauler, A magy. nemz. tört. II. 245—246.

egykori létezésükről csak a gyéren maradt egykorú oklevelek és a föld alól előkerülő régészeti leletek tesznek fogyatékosan tanuságot.

Béla király azonban most, az ország helyreállításakor mutatta ki, hogy a legkitünőbb mértékben rátermett a rá néző óriási feladatra, mely valóban egy nagy király eszét és szivét tette szükségessé. Külföldről élelmi szereket és marhákat szállíttatott a szerencsétlen hazába. Mint-hogy a tatárok az ország kincseit magokkal vitték, pénzt veretett a közhasználatra s a lakoságot különösen rézpénzzel látta el, melyet királyaink között először ő hozott forgalomba.¹ Újonan rendezte a birtokviszonyokat. Az elfoglalt jószágokat jogos tulajdonosaiknak visszaadta, a gazdátlanokat, melyek birtokosai nem jelentkeztek, másoknak adományozta. A várföldeket pontosan kijelölte s minthogy a tatárok visszatérésétől még mindig lehetett tartani, új várak építésével is gondoskodott a védelemről, s ilyenek állítására hiveit is buzdította.² Az

¹ IV. Béla pénzei, mint alább látandjuk, határunkban is több helyen található. Régiségtárunkba Kopáncsról és Martélyról szólók adattak be. Ellenben a Csajághi föld öblös rézérmei a Nemz. Múzeumba jutottak. (Régiség és érem napló 1870. 297. f. sz.) egy azok mellett előforduló keleti feliratú rézpénzzel együtt, mi a keletről beszármazott s mindjárt említendő idegenek befolyására vall.

² Lichner (Vás. Közl. 1882. 4. sz.) ide vonatkozólag így ír. „Ekkor (IV. Béla visszatérte után) épült a budai és szegedi vár, ekkor újjátott és erősíttetett a Csongrádi... alkalmasint ez időből származik a szegvári is.“ Ebből csak a budai és csongrádi várra vonatkozó állítást fogadhatjuk el bebizonyíthatónak. Utóbbiakról Béla király már 1247-ben emlékezik. (A királyi levél Báránynál, Oklt. 53.). Szeged városának, illetőleg várnagyainak nyomai azonban csak mintegy 100 év múlva kezdődnek az oklevelekben. Szegvár-nak pedig ezután

elnéptelenedett vidékekre külföldről idegen telepeket édesgetett be. Ezek közé tartoztak a kunok is, kiket a király Bolgárországból hivott vissza hazánkba s ezek hihetően thrácziai és maczedóniai véreikkel szaporodva terjedelmes és gazdag földeket nyertek szállásul a Tisza és Duna, a Temes, Maros és Körös folyók köze in s kiváltságok tekintetében egyenlökké tétettek a magyar nemességgel azon kötelezettség mellett, hogy ők is, mint a nemesek, a király zászlói alatt tartoznak szolgálni, kormányzatra nézve azonban saját főnökeik és a nádor főhatósága alatt maradjanak.¹

E szerint a visszatelepített kunok határunk vidékeit is újra megszállották. Vásárhelyről ezt a hagyomány különösen állítja,² bár, mint látni fogjuk, a határ egy részének más birtokosai voltak, — de csak névleg. A kicsiny gyér falvak mellett, melyek most, dulás után, elhamvadva és üresen állottak, nagy pusztaságok borították abban az időben e helyet. Amazokat a folyók és tavak mentén s általában a vízhez közel találjuk, melyeknek, mint a sírjaikban talált, habár kevés számú, e korbéli ékszerek is bizonyítják, megvoltak jogos uri birtokosaik, csakhogy azok nagyobb része most kihalt vagy elszéledett. A terjedelmes rónaságnak pedig általában nem volt gazdája, az most leginkább barmok legeltetésére szolgált s a király, vagy a királyi hercegek, vagy a

még századokon keresztül híre sincs. Ezt csak a XIV. század második felében kezdik emlegetni, azelőtt Szeg (Zeg) volt a neve, 1284-ben még falú sem volt, hanem csak „föld.“

¹ Gyárfás, Jászkunok tört. II. 280—281 Pray, Dissert. 114. Pauler, Magy. Nemz. tört. II. 264.

² Borovszky, Csan. m. tört. I. 77.

várak tulajdonát képezte, de most ezeknek sem voltak népeik és jószágaik, hogy a síkságoknak valami hasznát vehették volna. A tágas és kövér legelőt szolgáltató mezőségek tehát épen az újból érkezett jövevényeknek valók voltak. Elfértek rajtok kényelmesen barmaikkal együtt s meglehetek volna itt a nélkül, hogy a bensülött, különben is gyér lakóknak alkalmatlanságára váltak volna.

7.

A Csanád nemzetség birtokai e vidéken s határjárás ezeken. — Csomorkány köztök lehelett. — A nemzetség tagjai osztályos egyezsége lépnek. — A birtokok közt határunkba tartozó több alig volt.

A fejedelem illetén intézkedései következtében lassanként benépesült vidékünk is. Ennek bizonyosága három oklevél 1247-ből, mely | 1247 Csanád megye ekkori állapotát némiképp' feltűnteti, a mely megyének területéhez t. i. az időben határunk is tartozott. E levelekből látjuk, hogy a megyében a Csanád nemzetség tagjait a szörnyű katasztrófa még eléggé megkímélte, hogy ezek ősüknek, az I. Isván korabeli Csanádnak, birtokait nemcsak megőrizték, hanem újakkal is szaporították s hogy most maga a király intézkedik, azok határainak a hiteles helyek küldöttjei által való pontos kijelölése tárgyában, a mi meg is történt. Egyéb-ként ez időben a család tagjai inkább nagy birtokaikról, mint országos érdemeikről voltak nevezetesek, bár kettő közülök, t. i. Belenigh és ennek fia, Kelemen, báni méltóságot viselt, mely utóbbi-